

„ХРИСТО БОТЕВ. ЖИВОТ И ДЕЛО“
от ЦВЕТА УНДЖИЕВА, ИВАН УНДЖИЕВ
Изд. „Наука и изкуство“, София, 1975 г.

Едва ли има друг деец от нашата културна и политическа история, за когото да е писано толкова, колкото за Христо Ботев. От първия му биограф и съвременник Захари Стоянов до днес литератори, езиковеди, историци, философи, библиографи, писатели, политици, военни специалисти, медици — едва ли е възможно да се изброят всички — са изследвали една или друга страна на неговата житейска и творческа биография, за да имаме днес такава огромна ботевоведска литература, която трудно би могла да бъде библиографирана в абсолютната ѝ пълнота. Като прибавим към това и факта, че животът и делото на гениалния поет и революционер привличат вниманието и на много чужди учени, ще ни стане ясно пред какви огромни трудности се изправя съвременният биограф и литературен тълкувател на Ботев. От една страна, ние притежаваме трудовете на Захари Стоянов, Георги Бакалов, Иван Хаджов, Михаил Димитров, Михаил Арнаудов, Александър Бурмов, Петър Динеков, Пантелей Зарев, Михаил Бъчваров и много други, някои от които имат характер на обобщителни и изчерпателни изследвания, а, от друга страна, за много факти от живота и творчеството на Ботев сведения липсват или пък не съществуват единство в мненията. Отговорността при поемането на една такава задача се подсилва в случая и от факта, че авторите разчитат не толкова на нови открития около Ботев, колкото на свое тълкуване на вече известните в науката неща. И още тук искам да изтъкна едно важно достойнство на изследването — изключително добросъвестната скрупулозност по отношение на изворите и предшествуващите изследвания и богатата аргументация на своите становища. За пръв път в нашата литература се явява така ерудиран труд за Ботев, придобиващ чертите и на една малка енциклопедия на ботевознанието. Използвано и уместно цитирано е всичко важно, направено досега, като в много случаи се прави анализ и на причините за съществуващите погрешни становища. Детайлното познаване на епохата и съществуващата литература дава възможност за убедителна

интерпретация или ново осветление на фактите.

На пръв поглед съвременното ботевознание не е обогатено много откъм факти, но трудът на Унджиеви води до извода, че новооткритото разширява и уточнява представата ни за редица съществени неща от жизнения път на поета. Така например ценната публикация на румънския учен Н. Чакир от преди няколко години разрешава в голяма степен убедително спора за рождената дата на Ботев. Намереният в архивите на румънското министерство на просветата важен документ, свързан с учителстването му в Измаил, дава възможност да се уточни датата 25. XII. 1847/6. I. 1848 г. (За засилване на убедителността на това становище допринася и щателният анализ, който авторите правят на досегашните мнения, удачно изтъкване на грешките в тях. Съвсем основателно се привежда тук и свидетелството на един забравен документ, неизползван досега в дискусиата за рождената година на Ботев — актът за раждане на Иванка Ботева. В този акт, издаден в Букурещ и подписан от Ботев като свидетел, се сочи, че той е на 29 години, а това подкрепя отново тезата за 1847 г.) Откритият от Н. Чакир документ осветлява и въпроса за образованието на Ботев. Оказва се вярно съобщението на Киро Тулешков, че той е следвал една година в Историко-филологическия факултет в Одеса. Н. Чакир помогна да се изяснят и редица обстоятелства във връзка с организацията на българското училище в Измаил.

Важни сведения за одеския период на Ботев изяснят още И. З. Стругацки, Н. Жечев и К. А. Поглубко. Става ясно, че във Втора одеска гимназия е имало и прогресивно настроени учители, като М. Шугуров, М. Оникевич, Г. Нейкирх и др., които не може да не са оказали положително въздействие върху младия калоферец, чиито духовни интереси са били вече сериозно стимулирани в семейството на будния възрожденски деец и учител Ботьо Петков и майката-певица. Използвайки тези факти, Унджиеви с основание оспорват становището на Поглубко за преобладаването на „елементи на субективно възприятие“ в „рязко отрицателните изказвания на младия Ботев за Втора гимназия“. Наистина неприемливо е да се смята, че реакцията му по отношение на съществуващите в гимназиите тогава „строгост и из-

лишен педантизъм и формализъм“ се дължи на факта, че „българските възпитаници... достигнали 12—15-годишна възраст, не били привикнали към системни занятия в училище или в къщи, към работа с учебниците, към повишените изисквания при устните и писмените отговори. На всичко това мнозинството българи не биха могли да се научат в своята родина, където нивото на преподаване в средата на XIX столетие е било още ниско.“ Основателен е доводът, който Унджиеви привеждат с факта, че през XIX в. много българи (Найден Геров, Райко Жинзифов, Марин Дринов, Нешо Бончев и др.) завършват руски учебни заведения с висок успех. „Що се отнася до Ботев — продължават те, — той още в родината си добива солидно основно образование, чете много, привиква на системен труд, усвоява руски език“ (с. 45). Бих прибавил тук, че тази характеристика може да се отнесе за подготовката на много български младежи, като се има пред вид бързото развитие на учебното дело у нас в средата на века, с енциклопедичността на учебните програми, със строгата (почти военна понякога) училищна дисциплина и с високите изисквания на учителите, чело място всред които заемат Ботьо Петков и всички ония негови връстници, които през 40-те години на века съставят първото, „одеско“ поколение български учители, завършили в Русия. Вярно е, че Ботев проявява чертите на волевия си, независим характер още съвсем рано, но повод за това едва ли са били необходимостта от системен учебен труд и повишените изисквания при изпитите. Израснал под крилото на строгия и безкомпромисен дори към себе си, вълхнал респект дори и у турците Ботьо Петков, ученикът ще да е имал понятие за тогавашната „руска дисциплина“. И ако Поглубко е прав, когато смята, че върху развитието му вероятно е оказал положително влияние най-вече учителят по литература Шугуров, то несъмнено е също така, че това не е било достатъчно да привлече трайно симпатиите му към учебната програма. Защото в края на краищата литературното образование е могло да се компенсира в голяма степен и със самообразование и за интензивно живеещите натури като Ботев тази цена се е оказала вероятно твърде голяма. Така с най-голяма доза сигурност можем да си обясним отношението му към една образователна система, която за бащите, както изглежда, е била предостатъчна, но за синовете се е оказала неприемлива. А що се отнася до сериозността на неговото отношение към собственото му образование, фактите са красноречиви: още докато е в Одеса, той започва да следва в Историко-филологическия факултет и почти до последните си години прави опити да получи университетска подготовка.

Унджиеви оспорват и тезата на Н. Чакир за първенстващата роля на Ботев в

инициативата за създаването на българското училище в Букурещ. Незопознателно на предисторията на това училище подвежда румънския учен и довежда до подценяване на усилията на останалата част на българската емиграция в едно общо патриотично начинание. Все така неприемлив според авторите е и възгледът, защитен от Чакир, според който Ботев не е учителиствувал „нищо в държавно, нито в частно, контролирано от държавата училище в Александрия през 1869 г., но че живял там през 1869 г. и е развивал определена дейност“ (181 с.). Трябва да се отбележи, че и тук, както и в цялата книга полемичният тон на авторите е извънредно коректен. Независимо дали оспорват становища на наши или чужди учени, те се отнасят към неприемливите за тях аргументи или към несъзнателните им заблуди от позицията на една научна етика, разчитаща както на уважението към опонента, така и на доказателствената сила на фактите.

Строго обективният научен подход характеризира и онези моменти в книгата, където авторите оспорват някои вече наложени, но погрешни според тях становища и аргументирано доказват своето мнение. Поводи за несъгласия им дават както известната книга на Зах. Стоянов, така и изследвания на редица съвременни учени, като Мих. Димитров, Ал. Бурмов, Мих. Арнаудов и др. Така например те отхвърлят категорично, като „нелепа измислица“ (с. 82), твърдението на Зах. Стоянов за Ботево участие в турско-славянските конни части на Михаил Чайковски — Садък паша. Кorigират и датата на второто писмо на Ботев до Найден Геров. Въз основа на шателен анализ стигат до извода, че „сътрудничеството на Ботев в първата годишнина на „Тъпан“ е съвсем ограничено. То трябва да се търси предимно в жанра на политическите прегледи-фейлетони и на кратките хумористични форми“ (с. 197). С оглед на въпроса за идейното оформяне на Ботев и на интернационалната му революционна дейност особено значение придобиват корекциите, които се правят тук на редица важни положения от т. нар. въпрос за „руските приятели“ на Ботев — Сергей Нечаев, Н. Ф. Меледин (Флореско), София Рубиншайн и др. От особено важно значение тук са сведенията, които дава К. А. Поглубко, открил извънредно ценни архивни документи. Редица уточнявания или отхвърляния на стари становища се правят и във връзка с дейността на революционните комитети в Румъния, с взаимоотношенията между дейците, с „прелома“ у Любен Каравелов, със спомените на Добруджаню Геря за Ботев, с подготовката и гибелта на четата и много други.

Извън приетия от авторите стил на солидна аргументация на своите тези остава като че само полемиката им с Мих. Димитров по въпроса за връзките на Л. Каравелов със Сърбия. Не приемайки тезата за още

ствуване на особено тесни връзки, за каквито Каравелов е бил обвиняван от своите съвременници, те обаче не противопоставят убедителни доказателства. Неубедително е и тяхното възражение на Г. Бакаловото становище за по-голямата популярност сред хъшовете на Стамболовите, отколкото на Ботевите песни.

Вече един век Ботевото творчество привлича вниманието на литератори и писатели и това поставя пред всеки нов изследовател високи изисквания за задълбочен литературоведчески анализ — такъв, какъвто се открива в някои публикации на П. Диневков, П. Зарев, Б. Ничев, Цв. Унджиева, Р. Якобсон и някои други съвременни изследователи. Може да се каже, че в настоящия труд изискването за съвременен ниво в това отношение е спазено. Тясно преплетено с биографичното, литературното изследване е осъществено чрез анализ на всички Ботевии стихотворения и на някои от прозаичните му творби поотделно. С едно-две изключения тези анализи носят чертите на едно сериозно теоретично мислене и са осъществени с голяма вещина. Техен обект са както чисто психологически творчески феномени, така и важни елементи на художествената структура на творбите. Потърсена е логиката на вътрешно-структурните закономерности, предмет на анализ са проблеми и от стиховедски и текстологичен характер. Може би не навсякъде сравняването на отделните редакциии на стихотворенията е било наложително, тъй като разполагаме с доста изчерпателните изследвания на Ив. Хаджов, но случаят със стихотворението „Обесването на В. Левски“ показва красноречиво, че и в това отношение има още какво да се прави. Несъмнено пред науката стоят още проблеми и във връзка с творческата история на редица Ботевии творби.

Свършено правилно е поставянето на Ботевата поезия в един по-широк литературен контекст, търсенето на връзките ѝ с предхождащата го наша традиция (фолклора, поезията на Г. Раковски, Д. Чинтулов, П. Р. Славейков и др.) и с чуждите литератури. Близостта на Ботевата поетическа система с творчеството на Раковски обаче те изясняват недостатъчно пълно. Не се касае за подробни анализи и съпоставки (такава са правени немалоко), а за неща от принципен, типологически характер. Според тях „творческата връзка между Раковски и Ботев, схваната по-широко, се свежда, от една страна, до идейно-тематична приемственост, а, от друга — до характерните и за двамата поети елементи на романтична идеализация и на публичистичен борчески патос, които произтичат от близост в техния емоционален свят“ (с. 160). Това, разбира се, е вярно, но само то не е достатъчно да изясни посочената връзка. Освен идейно-тематична приемственост и сродна емоционална настройка тук има и един извънредно важен фактор от чисто естетически характер —

еднотипността на поетическото мислене. Раковски е първият представител в нашата възрожденска поезия на субективно-експресивния тип поетическо мислене, при който поетическото изживяване „субективира“ действителността в душевността на твореца и предполага една подчертано интроспективна инвентивност. Раковски е първият, който се опитва да трансформира иденте на назряващата революция в свои лични външения, да проецира революционната проблематика върху своето вътрешно поетическо изживяване, творчески да субективира заобикалящата го действителност и да я превърне в художествен факт първо вътре в себе си. Този субективно-експресивен, изповеден тип художествено мислене намира най-ярко и най-талантливо изява в гражданската поезия на Славейков от 60-те и 70-те г. и особено в поезията на Ботев. Погледнато типологически в този смисъл, Ботев се явява продължител не на типично „чинтуловската“ традиция, а на традицията, чиито основи положи с поезията си Раковски. И вероятно тъкмо това сходство в типологията на художествената концептивност е изиграло решаваща роля за по-големия интерес на Ботев към поезията на Раковски, от която откриваме в стиховете му и съвсем преки идейни заемки, отколкото към поезията на Чинтулов, с която го свързва не типологическо, а духовно родство. (За Чинтуловата поезия е характерен обективно-експресивният тип поетическо мислене, при който поетическото изживяване е насочено изцяло навън — към неща, от които поетът формално е дистанциран, въпреки дълбоката си съпричастност с тях. Тук творческият субект и художественият обект обикновено не съвпадат. Авторът най-често не говори за себе си, не „субективира“ в себе си, в духовния си свят окръжаващата го действителност, а тъкмо обратното — стреми се да „обективира“ своите изживявания, да ги превърне в художествен факт вън от себе си. Той не ни занимава със своите външения и чувства, а се стреми чрез императивните си стихове да възбуди определени емоции и размисли у нас. Освен за Чинтуловата поезия този тип поетическо мислене е характерен и за Славейковата революционна поезия от 50-те и 70-те години, както и за по-голямата част от поезията на Ст. Стамболов.) Едно обяснение като направеното по-горе на близостта между Ботев и Раковски е в най-голяма степен съзвучно и на изразената при друг повод безспорно вярна мисъл на самите автори, че „Ботев издига психологическата аналитичност в художествен принцип на своята поезия“ (с. 662).

За да завърши с бележките си във връзка с Ботевата поезия, ще изтъкна като успех и обобщителната част, в която авторите се спират на някои общи проблеми — за метода ѝ, новаторските ѝ черти, връзката ѝ с предхождащата традиция и съвременността, за

традицията, която тя създава в по-нататъшното развитие на българската поезия.

Несъмнен принос на авторите е и теоретическият коментар, който правят на Ботевата проза. Изследвайки нейното своеобразие, състоящо се, най-общо казано, в специфичния ботевско-каравеловски художествено-публицистичен подход, те поставят редица въпроси — за жанровите особености и вътрешната структура на неговите статии и фейлетони, за несъмнено преобладаващото белетристично начало в „Това ви чака“, за авторството на фейлетоните от известната рубрика „Знаеш ли ти кои сме?“ и т. н. Важен е изводът, че „Ботевият публицистичен стил не е застинал, не е веднъж завинаги даден“ (с. 604). Този извод, превърнат с основание и в теоретическа предпоставка, насочва вниманието на авторите и към онези тенденции в развитието на Ботевата проза, които очертават своеобразието на неговия личен „почерк“ и създават неповторимостта, уникалността на неговата публицистика и я превръщат в неадминнат и до днес еталон.

В заключение отново искам да подчертая, че с научните си качества — богата ерудиция на авторите, солидна аргументация на защитащите становища, обширен библиографски апарат (съвсем удачно подбирайки „сводно“ и много чужди мнения), теоретична дълбочина на литературния анализ — трудът на Унджиеви е сериозен принос в изследването на Ботев и неговото време, едно от най-значителните събития на научния фронт в годината на столетието от гибелта на поета.

Кирил Топалов

„ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ С ПОВЕЧЕ ИЗМЕРЕНИЯ“ от ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ, „Наука и изкуство“, 1974, 334 с.

Книгата на Е. Георгиев „Литературознание с повече измерения“ засяга методологически и методически въпроси на сравнителното литературознание. Тя се явява резултатно продължение на многогодишната дейност (теоретическа и практическа) на учения в тази област. Определено може да се каже, че в основата на настоящия труд стои аналогичната по своята проблематика книга „Общо и сравнително славянско литературознание“. Връзката с разработката на конкретния литературен материал е очевидна — в „Литературознание с повече измерения“ авторът се опира предимно на сравнителните си студии из историята на славянските литературни взаимоотношения, включени освен в „Общо и сравнително славянско литературознание“ и в книгата му „Български образи в славянските литератури“. Естествено материалът е допълнен и изложен в аспект, съответстващ на тео-

ретическите задачи на новия труд. От литературоведска гледна точка най-вече теоретическата част представлява интерес, тъй като формулира ролята и задачите на сравнителното литературознание, на процъфтяването на което на българска почва авторът е ревностен защитник. Освен това този раздел е своего рода теоретическо послание към международната литературоведска мисъл, имаща отношение към проблемите на сравнителното литературознание, тъй като ратува за издигане на научното ниво и разширяване на изследователския обхват на тази научна дисциплина. Названието „Литературознание с повече измерения“ за Е. Георгиев е синоним на общото и сравнително литературознание — термин, характеризиращ сравнителното литературознание като научна дисциплина, имаща за цел разкриване на общите закономерности на литературното развитие, на общия литературен процес в рамките на една международна литературна общност. Под международна литературна общност авторът разбира исторически обусловилото се единство на родствените литератури, зоналните литератури и световната литература. В уводната част на книгата и в първите две глави, озаглавени „Общото и сравнително литературознание — литературознание с повече измерения“ и „Общите литературни процеси“ са изложени съображенията на автора за предложената „реконструкция“ в сравнителното изследване на литературните явления, посочени са задачите на общото и сравнително литературознание, неговият метод и изследователски сфери. „Към онова, с което се е занимавало досега сравнителното литературознание — пише Е. Георгиев, — тая дисциплина ще обхване литературното развитие като общ процес, ще изучава процесите и явленията на националните литератури в тяхната съвкупност, ще установява типологичния релеф на литературното творчество, ще въвлече в изследователската работа отражението на отношенията между народите в литературата и т. под. Не са ли това кардинални въпроси на литературознанието и на науката изобщо?“ — с. 13.

Развивайки съдържанието на общото и сравнително литературознание, Е. Георгиев се ръководи от стремежа за преодоляване на кризисното състояние на традиционната позитивистична компаративистика, търсеща само външните влияния. За тази си задача той използва теоретичните разработки на международни авторитети като Фр. Волман и В. М. Жирмунски. Тук ще отворим скоба, за да поставим усилията на автора в един по-широк контекст. Безспорно компрометирането на позитивистичния метод в компаративистиката (особено в лицето на френската школа), който не отчита вътрешната динамика на литературния процес и определя контактите и връзките като резултат на външен импулс, постави тревожни въпроси пред сравнителното изучаване на литературите.